

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 73 | 2019 | št. 1-2 (159) | str. 1-264

Matjaž Bizjak, *Omembe cenžuralov v listinskem gradivu za ozemlje Slovenije* • Jernej Pirnat, *Motivi za nastanek zgodnjih urbarjev v vzhodnoalpskem prostoru* • Boris Golec, *Valvasorjevi stiki in ukvarjanje s Koroško* • Vanja Kočevár, *Ali je slovenska etnična identiteta obstajala v prednacionalni dobi? Kolektivne identitete in amplitude pomena etničnosti v zgodnjem novem veku (1. del)* • Jernej Kosi, *Med državno zapovedanimi vojnimi napori in preživetvenimi strategijami podeželskega prebivalstva v času prve svetovne vojne. Primer sester Divjak* • Aleksandar Životić, *Slovinci u vojnoj diplomatiji Kraljevine Jugoslavije* • Božo Repe, *Diplomatsko razkosanje Slovenije med drugo svetovno vojno in določanje meja na terenu*

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 73 | 2019 | št. 1-2 (159) | str. 1–264

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Mednarodni uredniški odbor: dr. Kornelija Ajlec (SI), dr. Tina Bahovec (SI),
dr. Bojan Balkovec (SI) (tehnični urednik), dr. Rajko Bratož (SI),
dr. Ernst Bruckmüller (AT), dr. Liliana Ferrari (IT), dr. Ivo Goldstein (HR),
dr. Žarko Lazarević (SI), dr. Dušan Mlacović (SI) (namestnik odgovornega
urednika), dr. Božo Repe (SI), dr. Franc Rozman (SI), Janez Stergar (SI),
dr. Imre Szilágyi (H), dr. Peter Štih (SI) (odgovorni urednik), dr. Marta
Verginella (SI), dr. Peter Vodopivec (SI), dr. Marija Wakounig (AT)

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji, prav tako morajo poskrbeti za
avtorske pravice za objavljeno slikovno in drugo gradivo, v kolikor je to
potrebno. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in
navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 20. aprila 2019.

Prevodi: Saša Mlacović (angleščina, nemščina)

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani,
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, tel.: (01) 241-1200,
e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2019: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €,
za društvene člane – upokojence 18 €, za društvene člane – študente 12 €.
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 €
in za študente 25 €.

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Slovenija
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2, 1520 Ljubljana LJBASI2X

Sofinancirajo: Publikacija izhaja s finančno pomočjo Javne agencije za raziskovalno
dejavnost RS

Prelom in tisk: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, maj 2019

Naklada: 780 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih
bazah: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH),
Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences,
ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art,
Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

International Editorial Board: Kornelija Ajlec, PhD, (SI), Tina Bahovec, PhD, (SI), Bojan Balkovec, PhD, (SI) (Technical Editor), Rajko Bratož, PhD, (SI), Ernst Bruckmüller, PhD, (AT), Liliana Ferrari, PhD, (IT), Ivo Goldstein, PhD, (HR), Žarko Lazarević, PhD, (SI), Dušan Mlacović, PhD, (SI) (Deputy Editor-in-Charge), Božo Repe, PhD, (SI), Franc Rozman, PhD, (SI), Janez Stergar (SI), Imre Szilágyi, PhD, (H), Peter Štih, PhD, (SI) (Editor-in-Chief), Marta Verginella, PhD, (SI), Peter Vodopivec, PhD, (SI), Marija Wakounig, PhD, (AT)

The authors are responsible for the contents of their articles, they must also secure copyrights for the published photographs and figures when necessary. Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with explicit permission of the editorial office and must be cited as sources.

The editing of this issue was completed on April 20, 2019.

Translated by: Saša Mlacović (English, German)

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia, phone: +386 1 241-1200, e-mail: info@zgodovinskiasopis.si; <http://www.zgodovinskiasopis.si>

Annual Subscription Fee (for 2019): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €, retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €
Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBAS12X

Co-Financed by: Slovenian Research Agency

Printed by: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, May 2019

Print Run: 780 copies

Historical Review is included in the following international databases: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskiasopis.si>
info@zgodovinskiasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

KAZALO – CONTENTS

Razprave – Studies

- Matjaž **Bizjak**, Omembe cenualov v listinskem gradivu
za ozemlje Slovenije8–18
References to Censuales in Documents Pertaining to the Slovene
Territory
- Jernej **Pirnat**, Motivi za nastanek zgodnjih urbarjev
v vzhodnoalpskem prostoru20–63
Motive für die Entstehung der frühen Urbare im Ostalpenraum
- Boris **Golec**, Valvasorjevi stiki in ukvarjanje s Koroško64–87
Valvasor's Contacts with Carinthia and His Survey
of Its Land and People
- Vanja **Kočevár**, Ali je slovenska etnična identiteta obstajala
v prednacionalni dobi?
Kolektivne identitete in amplitude pomena etničnosti
v zgodnjem novem veku (1. del)88–116
Did the Slovene Ethnic Identity Exist in the Pre-National Period?
Collective Identities and Amplitudes of the Importance of Ethnicity
in the Early Modern Period (Part I)
- Jernej **Kosi**, Med državno zapovedanimi vojnimi napori in preživetvenimi
strategijami podeželskega prebivalstva v času prve svetovne vojne.
Primer sester Divjak118–137
The State-Ordered War Effort and Survival Strategies of the Rural
Population during World War I: The Case of the Divjak Sisters.
- Aleksandar **Životić**, Slovenci u vojnoj diplomatiji
Kraljevine Jugoslavije138–156
Slovenes in the Kingdom of Yugoslavia's Military Diplomacy
- Božo **Repe**, Diplomatsko razkosanje Slovenije med drugo svetovno vojno
in določanje meja na terenu158–192
Diplomatic Division of Slovenia during World War II and On-Site
Delineation of Borders

Zapisi – Notes

Cesare Scalon, Inštitut Pija Paschinija za cerkveno zgodovino Furlanije	194–202
Pio Paschini Institute of Ecclesiastical History in Friuli	
Tomaž Kočar, Janče za kazni	204–206
Janče as a Punishment	
Vlastimir Đokić in Nataša Stergar, Dopolnjena bibliografija prof. dr. Gregorja Čremošnika in izbor literature o njem.....	208–210
Vlastimir Đokić and Nataša Stergar, A Revised Bibliography of Publications by Prof. Gregor Čremošnik and Select Literature on Him	

Jubileji – Anniversaries

Devetdeset let dr. Eme Umek (Marija Oblak Čarni).....	212–214
Dr Ema Umek's Nine Decades	
Feliks Bister – osemdesetletnik (Peter Vodopivec).....	215–219
Feliks Bister – an Octogenerian	
Janez Stergar Sedemdesetletnik (Danijel Grafenauer).....	220–222
Janez Stergar, an Septuagenarian	

V spomin – In memoriam

Jasna Fischer (Zdenko Čepič).....	224–228
-----------------------------------	---------

Ocene in poročila – Reviews and Reports

Danijel Dzino, Ante Milošević, Trpimir Vedriš (eds.), Migration, Integration and Connectivity on the Southeastern Frontier of the Carolingian Empire (Aljaž Sekne).....	230–232
Nataša Golob, Srednjeveški rokopisi in rokopisni fragmenti: Arhiv Republike Slovenije (Andrej Nared)	233–236
Darja Mihelič, Piranske notarske knjige – fragmenti (1284-1296), šesti zvezek; Piranske notarske knjige – fragmenti (1301-1320/1321), sedmi zvezek. (Ignacij Voje)	237–239
Volker Leppin, Martin Luter (Robin Dolar).....	240–244
Marija Čipić Rehar, Listine Nadškofijskega arhiva Ljubljana 1501–2015; Listine Nadškofijskega arhiva Ljubljana. Knjiga 1, 2 (Jernej Kotar)	245–247
A. Wess Mitchell, The Grand Strategy of the Habsburg Empire (Tomaž Lazar)	248–252
Vlasta Stavbar, Majniška deklaracija in deklaracijsko gibanje. Slovenska politika v habsburški monarhiji od volilne reforme do nove države (1906–1918) (Franc Rozman).....	253–254
Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 33 (Jože Maček)	255–258
Popravek	259
Correction	
* * *	
Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis	260–263
Instructions for Authors	

Zapisi

Cesare Scalon

Inštitut Pija Paschinija za cerkveno zgodovino Furlanije*

V govoru, s katerim je nastopil videmski nadškof Alfredo Battisti na zborovanju ob stoletnici rojstva Pija Paschinija v Tolmezzu septembra 1978, je predstavil idejo, da bi v spomin nanj ustanovili inštitut, ki bi se posvečal virom in raziskavam cerkvene zgodovine Furlanije. Nadškof je svojo zamisel podkrepil s Paschinijevim »pogumnim prizadevanjem, da bi pomiril nasprotja med izobrazbo in vero«, zlasti pa z njegovim izjemnim prispevkom k raziskovanju začetkov in zgodovine oglejske cerkve. Inštitutu za cerkveno-zgodovinske raziskave »Pio Paschini« je na slovesen način dal nalogo, »da podpre vsako iniciativo, ki bi služila raziskovanju furlanske cerkvene zgodovine od začetkov do sodobnosti, zlasti pa raziskave na področju arhivistike in arheologije«. S tem načrtom je predvideval »odprtje dragocenega arhivskega gradiva in knjižnic za vse raziskovalce«, obenem je podprl »sodelovanje med cerkvenimi in laičnimi raziskovalci.« Nadaljeval je z mislijo, da »več kot tisočletna zgodovina naše Cerkve terja, da postane dokumentarno gradivo, ki ga hranijo arhivi in knjižnice, dostopno za študijsko uporabo in v obtoku. Inštitutu se predlaga odprt dialog med vero in znanostjo. Inštitut naj prispeva k raziskovanju in sodelovanju, zlasti z Univerzo v Vidmu, ki jo je pred tem z zakonom ustanovila italijanska država, in za katero želimo, da bi lahko kmalu delovala v vsej celovitosti z avtoriteto, dostojanstvom in akademsko svobodo«. »Za vse to si prizadevamo«, je zaključil, »s pogledom, polnim upanja v prihodnost. Prihodnost, kolikor je odvisno od nas samih, pa je mogoče oblikovati v pozitivno smer samo na podlagi globinskega poznavanja preteklosti. Zvestoba preteklosti, iz katere se napaja prihodnost, je še posebej nujna danes, ko se soočamo z zgodovinsko preizkušnjo, ki jo je potres prinesel Furlaniji in videmski Cerkvi...«.

Te misli so bile izrečene v času, ko je bila Cerkev, obenem s civilno družbo, vpeta v vsesplošne napore materialne, družbene in moralne obnove Furlanije, ki jo je zadel potres leta 1976, ko so bila povsem uničena celotna naselja, obenem pa so bili zravnanji z zemljo nekateri njeni najbolj pomembni kulturni spomeniki. Furlanska Cerkev, ki je bila soudeležena v težavnih okoliščinah v času obnove tovarn in ponovne vzpostavitve delovnega procesa, je prek besed svojega nadškofa opozorila, da ljudstvo, ki nima zgodovinskega spomina in je oropano kulture, ne more imeti prihodnosti. Iz tega spoznanja je izhajala popolna podpora novoustanovljeni univerzi v Vidmu, ki jo je država vključila v zakon o obnovi Furlanije,

* Predavanje na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti 23. 5. 2018. Prevedla Rajko Bratož in Ana Jenko Kovačič

prav tako pa tudi ustanovitev Inštituta za zgodovinske raziskave, ki je, ne brez razloga, nosil ime Pija Paschinija.

Pio Paschini, duhovnik in zgodovinar (1878–1962)

Pio Paschini se je rodil 2. marca 1878 v Tolmezzu v Karniji. Leta 1895 je stopil v semenišče v Vidmu, nato je odšel v Rim, kjer je leta 1900 zaključil študij kanonskega prava. Po povratku v domačo škofijo in duhovniški posvetitvi je poučeval književnost na gimnazijskem liceju, leta 1906 pa je postal predavatelj cerkvene zgodovine in kanonskega prava v domačem semenišču. Priložnost za usmeritev v zgodovinske raziskave se mu je ponudila, ko je – z dvema kolegoma (Giuseppe Ellero in Giuseppe Vale) – sodeloval pri jubilejnem zborniku ob tristoletnici ustanovitve teološkega semenišča v Vidmu (1902). Dve leti kasneje, 1904, v kriznem času modernističnih polemik [versko gibanje, ki je poskušalo uskladiti katoliško tradicijo s filozofskimi in družbenimi tokovi moderne dobe ter z rezultati nove biblijske eksegeze; obsodil ga je papež Pij X leta 1907, op. prev.], je objavil v prvem zvezku glasila »Rivista di scienze storiche« razpravo z naslovom *Sulle origini della chiesa di Aquileia* [O izvoru oglejske cerkve]. Znanstveno delo, ki je z zgodovinsko-kritično metodo postavilo pod vprašaj večstoletno izročilo, po katerem naj bi oglejska cerkev nastala na podlagi misijona sv. Marka, je vzbudilo reakcijo v domačih tradicionalističnih duhovniških krogih, pa tudi pozornost apostolskega vizitatorja, ki ga je poslal Sv. Sedež leta 1906. Ta je obtožil Paschinija in profesorski zbor semenišča v Vidmu, da zastopajo »zelo moderne in nevarne« nazore. Samo daljnovidnost tedanjega nadškofa Zamburlinija in naklonjenost novega nadškofa Rossija, ki je leta 1910 nasledil svojega predhodnika, sta preprečili, da mladi Paschini ni bil odstranjen iz semenišča. Njuna prizadevanja so mu tudi odprla možnost, da je nastopil akademsko kariero v Rimu. Okrog trideset objav iz teh let, ki so bile ocenjene v reviji »Civiltà cattolica«, je pripomoglo k temu, da je Paschini postal poznan tudi izven lokalnih meja in da je bil leta 1913 povabljen za docenta na Papeškem velikem semenišču (od 1937 pod imenom Papeška univerza v Lateranu / *Pontificio Ateneo Lateranense*, od 1959 Lateranska Univerza). Po preselitvi v Rim je Paschini vse svoje življenje (1913–1962) preživel tamkaj. Brez prekinitve je od 1913 do 1949 predaval cerkveno zgodovino na Lateranski univerzi, v letih 1932–1957 je bil rektor univerze. V tem času je dosegel prestižne časti in priznanja: bil je svetovalec v *Kongregaciji semenišč in univerz*, postal je član *Papeške rimske akademije za arheologijo*, kot profesor *per chiara fama* novoveške zgodovine je predaval na Rimski univerzi (*La sapienza*), postal je namestnik varuha na *Accademia degli Arcadi* (Akademija arkadijcev), bil je glavni urednik *Katoliške enciklopedije* (1948), postal je ustanovitelj in predsednik *Papeškega odbora za zgodovinske znanosti* (*Pontificio comitato di scienze storiche*) (1954). Izjemno, ob tem pa tudi neposredno in iskreno pričevanje Paschinijeve življenjske in znanstvene poti – od let, ki jih je preživel v Vidmu, pa vse do konca njegove kariere kot znanstvenika in duhovnika – je njegova obsežna korespondenca. Njeno objavo je pred kratkim oskrbela Michela Giorgiutti.

Paschinijevo znanstveno delo

Paschini je objavil okrog 500 znanstvenih in strokovnih besedil. Ta se nanašajo predvsem na dve tematski področji: (1) zgodovino Furlanije in (2) versko zgodovino Italije v 16. stoletju. Leta 1951 je objavil knjigo z naslovom *Eresia e riforma cattolica al confine orientale d'Italia* [Herezija in katoliška reforma na vzhodni meji Italije], v kateri je združil rezultate štiridesetletnega raziskovanja te tematike. To delo »velike vrednosti, kljub vsem omejitvam, ki se dajo prepoznati v konceptu in zgradbi študije, ostaja trdno izhodišče pri raziskavah reformacije na ozemlju ,na drugi strani beneško-avstrijske meje‘. V njem je avtor upošteval beneške, furlanske in vatikanske dokumente, ob tem da je upošteval rezultate predhodne historiografije, zlasti nemške« (Silvano Cavazza). »Študija iz leta 1951 odpira na podlagi uporabljenih dokumentov nove poglede, ki osvetljujejo odnos patriarhata do ozemlja ,a parte Imperii‘.« Uporabljena raziskovalna metoda je bila opisana kot: »kritično-pozitivistična analiza, opustitev vsakršne apologije ter načelna in dosledna poštenost kot temeljni oporniki, ki se jih [avtor] drži z vso vztrajnostjo in plemenitostjo, ki zbujata občudovanje« (Giuseppe Alberigo). »Pazljiva in precizna rekonstrukcija dejstev, ki temelji na analizi virov«, kot nadaljuje Alberigo, je zamejena z zaustavitvijo »na pragu teološke razprave«. »Vsekakor ostaja neovrgljiv »prispevek metode in še bolj moralne drža ter znanstvena poštenost, ki je značilna za Paschinija kot človeka.« Eden od njegovih dopisovalcev, za katerega se zdi, da je še posebej cenil Paschinijev slog in metodo dela, je bil, med drugimi, Angelo Giuseppe Roncalli, kasnejši papež Janez XXIII. Ta mu je v času, ko je bil papeški nuncij v Istanbulu, v pismu z datumom 29. julij 1939 pisal sledeče: »O vaši zadnji knjigi [*Ludvik kardinal kamerleng*] Vam sporočam, da se mi zdi, da bi lahko služila kot zgled zgodovinske raziskave take vrste. Dobra raziskovalna metoda je tukaj upoštevana do popolnosti. Avtor ne predstavlja samega sebe, ne razlaga in še manj pesni: trdno zasnovano vezenino prešije z dokumenti, ki so navedeni skrbno in z občutkom za mero, tako da je sama pripoved zmerna, neobložena in privlačna«.

Raziskave, ki jih je opravil v treh desetletjih in so bile objavljene v obliki člankov v lokalnih revijah kot »*Meromie Storiche Forogiuliesi*«, so služile kot delovna priprava na Zgodovino Furlanije (*Storia del Friuli*, 1934–1936). Po mnenju Carla Guida Mora se delo odlikuje po tem, »da prinaša v jasno napisanem besedilu obsežno znanstveno dokumentacijo, ki je vključena v logično in koherentno podobo celote.«

Prikaz življenja in znanstvenega dela Pia Paschinija bi bil nepopoln, če ne bi vsaj omenili njegovega najbolj poznanega in kontroverznega dela z naslovom *Vita e opera di Galileo Galilei* [Življenje in delo Galileja Galilei], ki mu ga je zaupala Papeška akademija znanosti ob priložnosti tristote obletnice smrti velikega znanstvenika (1642–1942). Paschini je oddal rokopis po treh letih intenzivnega in težavnega dela januarja 1945, skladno z dogovorjenim rokom. Vendar pa je rokopis obležal v predalu celih dvajset let, ne da bi kdorkoli (Papeška akademija, Državno tajništvo ali Sv. Oficij) sporočil avtorju kakršnokoli pojasnilo. Ko je 12. maja 1946 pisal Giovanniju Battisti Montiniju, ki je bil tedaj namestnik v Državnem

tajništvu, je Paschini povzel argumente, ki jih je izpostavil v predhodnem pogovoru z njim: »Pri vseh svojih objavah sem sklenil, da bom poskušal ravnati povsem nepristransko, zato me je zelo neprijetno presenetil in me zrevoltiral očitek, da nisem ustvaril nič drugega kot Galilejevo apologijo. Ta obtožba je očrnila dobro ime mene samega kot znanstvenika in univerzitetnega profesorja. Trdim, da sem se v vsem svojem publicističnem in raziskovalnem delu držal načela, da je potrebno govoriti resnico in da je to treba osvoboditi vseh ovir, ki izhajajo iz nevednosti in pristranskosti.« Delo je zagledalo luč sveta šele leta 1964, že po Paschinijevi smrti, v tiskarni Papeške akademije znanosti. Vendar pa je ta objavila besedilo, ki je bilo »na številnih in ključnih mestih v očitnem protislovju z rokopisnim izvirnikom, kot ga je zapustil Paschini« (Paolo Simoncelli). Posege v izvirno besedilo, ki so povzročili veliko razburjenje med raziskovalci, je odkril bibliotekar semenišča v Vidmu mons. Pietro Bertolla in jih zatem predstavil na omenjenem zborovanju ob stoletnici rojstva Pija Paschinija leta 1978.¹

Inštitut za cerkveno zgodovino Furlanije (1982)

Od napovedi nadškofa Battistija na zborovanju leta 1978 do ustanovitve Zgodovinskega inštituta z imenom Pija Paschinija so pretekla še štiri leta. Ustanovna listina je bila sestavljena v Vidmu v pisarni notarja Nicola Chiumarula 20. decembra 1982, v navzočnosti manjše skupine raziskovalcev in univerzitetnih učiteljev, ki so sodelovali pri nastanku inštituta kot njegovi ustanovni člani. Inštitut naj bi se posvetil predvsem naslednjim dejavnostim:

- (1) Ohranitev, ureditev in znanstveno ovrednotenje arhivov in cerkvenih knjižnic v Furlaniji;
- (2) Dokončna sistemizacija in znanstveno ovrednotenje Nadškofijskega muzeja cerkvene umetnosti;
- (3) Objava dokumentov, ki se nanašajo na lokalno cerkveno zgodovino in na vire za liturgično glasbo v seriji z naslovom »*Fonti per la storia della Chiesa in Friuli*«;
- (4) Promocija vseh tistih pobud, ki prispevajo k boljšemu poznavanju cerkvene zgodovine Furlanije.

¹ Bibliografska notica: biografijo in bibliografijo Pija Paschinija je leto po zgodovinarjevi smrti objavil Michele Maccarrone, *Rivista di Storia della Chiesa in Italia* 17, 2, 1963, 181–304. Izčrpno biografsko in bibliografsko geslo o Paschiniju je pripravil S. Piussi, Pio Paschini, Kirchenhistoriker, Bischof, v: *Personenlexikon zur christlichen Archäologie. Forscher und Persönlichkeiten vom 16. bis zum 21. Jahrhundert* (ur. S. Heid in M. Dennert, Band 2), Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, Roma / Regensburg 2012, str. 994–996. Novi prikaz življenja in dela Pia Paschinija je dostopen v predgovoru k izdaji njegove korespondence: *L'Epistolario di Pio Paschini (1898–1962)*, Udine, Forum, 2018 (Fonti per la storia della Chiesa in Friuli, Serie moderna e contemporanea, 2). Predstavitev Inštituta Pia Paschinija je dostopna na spletni strani: www.istitutopiopaschini.org, prav tako na dveh spletnih straneh: www.librideipatriarchi.it in www.dizionariobiograficodeifriulani.it.

Dejavnosti inštituta

Arhivi: popisi in inventarji

Inštitut je v preteklih letih zaključil pomembno delo popisovanja in inventarizacije arhivov ter knjižnic cerkvenih institucij. Pri tem se je posluževal predvsem znanstvenih kompetenc, ki so dozorele v okviru diplomskih programov ,Ohranjanje kulturne dediščine, arhivsko-knjižnična in umetnostnozgodovinska smer Univerze v Vidmu'. S finančnega vidika so bila temu cilju namenjena sredstva, pridobljena s strani Ministrstva za kulturo in Avtonomne dežele Furlanija Julijska krajina, prav tako pa tudi s strani Videmske pokrajine in Fundacije CRUP (sedaj Fundacija Furlanija). Med pomembnejšimi deli, ki jih je potrebno omeniti, so:

(1) *popis župnijskih arhivov* nadškofije Videm v navezi s Škofijskim uradom za kulturno dediščino ter s sodelovanjem ,Uprave za zgodovinsko, umetniško in etnološko-antropološko dediščino' in z ,Upravo za arhivsko dediščino Furlanije Julijske krajine'. Tekom petnajstih let dela so bili popisani arhivi 374 župnij.

(2) *inventarizacija arhivskih fondov oglejskega patriarhata*, shranjenih v Patriarhalnem arhivu v Vidmu, med temi tudi fond oglejskega kapitlja, ki je bil inventariziran v skladu s sporazumom z ministrstvom za kulturno dediščino, in fonda ,a parte imperii' oglejske nadškofije. Slednji zadeva poleg območja Posočja ter vasi v Furlanski nižini tudi kraje, ki so danes na ozemlju Avstrije in Slovenije. V njem se nahajajo tudi zemljevidi, ki zadevajo škofije v Istri (na primer Pulj, Novigrad, Koper) in druge škofije Svetega rimskega cesarstva, na primer Ljubljana, Briksen, Krka, Salzburg in Trst.

Publikacije

Izsledki raziskav, organiziranih s strani Inštituta ter v tesnem sodelovanju z univerzami v regiji ter raziskovalci različnih provenienc, so objavljeni v seriji publikacij, začeni s izdajo ,Oglejskega nekrologa' [*Necrologium Aquileiense*] leta 1982, prvim zvezkom zbirke »*Fonti per la storia della Chiesa in Friuli*« [Viri za zgodovino Cerkve v Furlaniji]. Že iz imena sàme zbirke je razvidno, da znanstveni interes Inštituta obsega predvsem objave virov, pri tem pa niso zanemarjene tudi splošno zastavljene študije Furlanije ter zgodovine oglejskega patriarhata. Tako so poleg zvezkov, kot so *I protocolli della cancelleria patriarcale del 1341 e del 1343 di Gubertino da Novate* [Protokoli patriarhalne pisarne v letih 1341 in 1343 Gubertina da Novate] (ur. Giordano Brunettin, 2001), *La carte del monastero femminile di S. Maria in Valle di Cividale* [Listine ženskega samostana sv. Marije ,in Valle' v Čedadu] (ur. Elena Maffei, 2006), *Le lettere di Carlo Michele d'Attems a Franz Xaver Taufferer* [Pisma Carla Michele Attemsa Franzu Xaverju Tauffererju] (ur. Vesna Cunja, 2003), med drugim bile izdane tudi sledeče raziskave: Vittoria Masutti, *La Zecca dei patriarchi di Aquileia* [Kovnica oglejskih patriarhov] (2000), Andrea Del Col, *L'inquisizione del patriarcato di Aquileia* [Inkvizicija v oglejskem patriarhatu] (2010), Rajko Bratož, *Il Cristianesimo aquileiese prima di Constantio fra Aquileia e Poetovio* (1999, italijanski prevod izvirnika v slovenskem jeziku).

Leta 2006 je prišlo do notranje preureditve izdajateljske dejavnosti, saj sta bila vzpostavljena dva posebna oddelka zbirke »Fonti«: »Seria medievale« [Iz srednjega veka], ki jo izdaja Italijanski zgodovinski inštitut za srednji vek v Rimu (Istituto storico italiano per il medioevo di Roma – ISIME), in »Serie moderna e contemporanea« [Iz moderne in sodobne zgodovine], ki je bila zaupana založbi Forum Univerze v Vidmu.

La seria medievale [Iz srednjega veka]

Serijske publikacije, ki zadevajo srednjeveško zgodovino, je v duhu uspešne poti predhodnih zvezkov zbirke »Fonti« nadaljevala svoje delo v tri raziskovalne smeri: notarski registri patriarhov, nekrologi/mrliške knjige ter »catapan«/knjige obletnic in pa kritične izdaje spisov o mučeništvih ter pridig z območja Ogleja.

Trenutno je v pripravi dvajseti zvezek, posvečen notarjem oglejskih patriarhov z naslovom *Nicolo da Cividale e Francesco Nasutto da Udine* [Nicolo da Cividale in Francesco Nasutto iz Vidma], ki bo zaključil serijo izdajanja notic, imbreviatur ter registrov notarjev oglejskih patriarhov vse do konca 13. stoletja. V uvodniku v omenjeno izdajo je Laura Pani poudarila, da »gre za obdobje, v katerem se je patriarhat posluževal prakse ‚dokumentov v knjigi‘ in v katerem je prišlo do definicije vloge in funkcije javnih notarjev, bodisi v službi skupnosti, v posebnih primerih pa (tudi) patriarhove kurije«. Izdaja teh virov, dopolnjena z viri iz 14. in začetka 15. stoletja, nudi zgodovinarju poznega srednjega veka ogromno množico informacij o ljudeh, krajih ter družbenih, ekonomskih in političnih odnosih ne zgolj v Furlaniji, temveč na območju celotnega oglejskega patriarhata. Slednji je tedaj vključeval tudi Kranjsko in del Koroške.

Nekrologi oziroma mrliške knjige so glede na tipološko opredelitev viri dokumentarne narave in kot taki dobro poznani raziskovalcem. Stolne župnije, kapiteljske cerkve, opatije in samostani ter župnije so imeli obilo takih knjig. Predstavljale so sredstvo za ohranjanje spomina na pokojne ter izvajanje določenih cerkvenih obredov, obenem pa so zagotavljale finančne prihodke, ki so iz njih izhajali. Gre za vire, ki so nedvomno zelo zanimivi tako za zgodovino cerkvenih institucij ter ljudske pobožnosti kot tudi za posvetno zgodovino družbe med 13. in 15. stoletjem. Mrliške knjige, ki jih je Inštitut Pio Paschini do sedaj objavil, so številne in zadevajo ne le pomembna središča, kot so Oglej, Čedad in Sv. Peter v Karniji, temveč tudi bratovščine in manjše ruralne skupnosti, kot so Trivignano Udinese (2006), S. Giovanni di Casarsa (2010), Santa Margherita del Gruagno (2014), San Martino al Tagliamento (2016) ter bratovščine kovačev in Alemanov v Vidmu (2015).

Tretja skupina objav srednjeveških virov je posvečena kritičnim izdajam literarnih virov in izhaja iz kroga raziskovalne skupine Oddelka za zgodovinske in dokumentarne vede Univerze v Vidmu, ki jo vodi Emanuela Colombi, izredna profesorica zgodovine krščanstva v antiki in srednjem veku. *Le passioni dei martiri aquileiesi e istriani* [Pasijoni oglejskih in istrskih mučencev] (izšlo v dveh delih, leta 2008 in leta 2013, ur. Emanuela Colombi) obravnava hagiografijo na območju Ogleja, ki ima svojevrstne karakteristike v primerjavi z drugimi geografskimi in

kulturnimi območji. Ista raziskovalna skupina, ki je poskrbela za omenjeno objavo, je zadolžila Marianne Cerno, da pripravi novo kritično izdajo pridig oglejskega škofa Kromacija (*Sermoni* [Pridige], v tisku).

La seria moderna e contemporanea [Iz moderne in sodobne zgodovine]

Začetek serije predstavlja leta 2014 izdano delo z naslovom *Lettere musicali di Giovanni Battista Candotti* [Glasbena pisma Giovannija Battiste Condottija] (ur. Franco Colussi), ki prinaša transkripcijo okoli štiristotih pisem enega izmed predhodnikov reforme sakralne glasbe v 19. stoletju. Dodan je tudi register celotne pisemske korespondence (nastala v letih 1826–1876), shranjene v Kapiteljskem arhivu v Čedadu. Drugi zvezek, ki ga je uredila Michela Giorgiutti, bo predstavljen 5. junija, v njem pa je objavljena korespondenca Pija Paschinija med letoma 1898 in 1962. *Epistolario di Pio Paschini* [Zbirka pisem Pija Paschinija] nam bo tako omogočala stik z več kot šestimi desetletji dejavnosti tega furlanskega zgodovinarja, ki so bile zaznamovane z izjemno razvejano mrežo pisemskih stikov, razvitimi tekom prve polovice 20. stoletja.

Založništvo elektronskih izdaj

Pri predstavitvi dejavnosti Inštituta Paschini ne moremo mimo dveh nedavnih pobud s področja digitalnega založništva, do katerih je prišlo na Inštitutu v sodelovanju z Univerzo v Vidmu, Ministrstvom za kulturno dediščino in drugimi prestižnimi kulturnimi institucijami na tem območju.

Dizionario biografico dei Friulani »Nuovo Liruti« on-line [Biografski slovar Furlanov »Nuovo Liruti« on-line]

Z izdajo zadnjega zvezka s strani univerzitetne založbe Forum se je leta 2011 zaključil projekt *Dizionario biografico dei Friulani*, imenovan *Nuovo Liruti*, ki se je rodil v krogu Univerze v Vidmu v sodelovanju z Furlanskim društvom za lokalno zgodovino (*Deputazione di storia patria per il Friuli*). V naslednjih letih je Inštitut Pio Paschini v dogovoru z institucijami, ki so spodbudile izdajo, ter s finančno pomočjo nadškofije, Videmske pokrajine in Fundacije Furlanija prevzel pobudo za izdelavo digitalne izdaje istega slovarja. Okoli 2700 gesel, ki jih prinaša devet zvezkov tiskane izdaje, je sedaj dostopnih v pravem elektronskem biografskem slovarju (www.dizionariobiograficodeifriulani.it). Komurkoli z dostopom do svetovnega spleta je sedaj omogočen dostop do temeljnih referenčnih del za raziskave furlanske zgodovine in kulture. Omogočeno je tudi tako imenovano »nad-besedilno« branje (v samo besedilo so vstavljene spletne povezave, ki na ta način označujejo posebej zanimive nadaljnje vsebinske povezave). Poleg tega prinaša spletna izdaja več možnosti uporabe, saj vključuje raznolike načine navigacije po vsebini. Ob uveljavljenem načinu iskanja gesel po abecednem vrstnem redu ponuja tudi iskanje po že predlaganih tematsko zaključenih sklopih ter ustvarjanje novih sklopov v skladu s potrebami uporabnika. Trenutno je v teku vključitev suplementa na spletno stran, ki bo vseboval tista gesla, ki so v tiskani izdaji umanjala. Obenem bodo dodane tudi biografije tistih osebnosti, ki so umrle v zadnjih petih letih.

I libri dei patriarchi [Knjige patriarhov]

Namen projekta *I libri dei patriarchi* [Knjige patriarhov] je bila rekonstrukcija profila pisne kulture srednjeveške Furlanije s posebnega zornega kota: projekt je vključeval rokopisne knjige, ki so bile napisane ali že v obtoku v srednjem veku na tem območju. Veliko knjig je na srečo še zdaj ohranjenih v nekaterih prestižnih lokalnih knjižnicah, precej pa jih je bilo tekom časa razpršenih po knjižnicah širom Evrope, v novejšem času pa tudi po knjižnicah Združenih držav Amerike. Natančna znanstvena raziskava, izvedena v krogu Univerze v Vidmu, je omogočila določitev in vnovično vzpostavitev, če tudi samo na virtualnem nivoju, izredne dediščine, ki je bila predstavljena v katalogu *I libri dei patriarchi*, ki ga je uredil Cesare Scaloni in je bil izdan s strani Inštituta Pio Paschini ter Zgodovinskega društva za Furlanijo leta 2014.

Tudi v tem primeru je izkazano zanimanje za delo, ki je izšlo pod patronatom predsednika Republike Italije (Alto Patronato del Presidente della Repubblica Italiana) in pod patrocinijem Ministrstva za kulturno dediščino, spodbudilo Inštitut Pio Paschini za pripravo spletnega portala z naslovom »*I libri dei patriarchi 2.0. Un Percorso multimediale nella cultura scritta del Friuli medievale*« [Knjige patriarhov 2.0. Multimedijški vpogled v pisno kulturo srednjeveške Furlanije]. Portal omogoča spodbuditev veliko širše javnosti v primerjavi s tisto, predstavljeno od omejenega kroga raziskovalcev in specialistov s tega področja (www.librideipatriarchi.it). V skladu z dogovorjenim programom dela, ki je bil sklenjen leta 2014 med Inštitutom Pio Paschini in nadškofijo Videm, metropolitnim kapituljem, občino San Daniele del Friuli, Upravo za zgodovinsko, umetniško in antropološko dediščino Furlanije Julijske krajine ter Univerzo v Vidmu so bili v omrežje kot integralni deli dodani tudi določeni kodeksi z edinstvenim zgodovinskim, dokumentarnim in umetniškim pomenom. Gre na primer za Čedajski evangelijar iz 5./6. stoletja, Egbertov psalter ter Psalter sv. Elizabete (hrani ju Arheološki muzej v Čedadu) in Sakramentar iz Fulde, ki ga hrani kapiteljski arhiv v Vidmu.

Nova izdaja Svetega pisma v furlanskem jeziku

Vse od konca 16. stoletja so dokumentirani delni prevodi svetopisemskih besedil, ki pa so bili namenjeni predvsem ljudski pobožnosti. Do začetka sistematičnega dela na prevodu Svetega pisma v furlanski jezik je bilo potrebno počakati do sedemdesetih let prejšnjega stoletja. Takrat je prišlo do več iniciativ, ki so zadevale predvsem prevod evangelijev ter Nove zaveze, poleg tega pa tudi Knjige psalmov in Knjige prerokov. 20. februarja 1979 sta dva furlanska duhovnika, Francesco Placerani in Antonio Bellina, podpisala z založbo Chiandetti pogodbo za prevod celotnega Svetega pisma, ki je nato izšlo v osmih zvezkih med letoma 1984 in 1993. Belina je naknadno (Placerani je umrl leta 1986) s pomočjo biblijsko-teološke komisije besedilo pregledal ter ga popravil. To različico, ki jo je odobrila tudi Italijanska škofovska konferenca (Conferenza episcopale italiana – CEI), je objavil Inštitut Pio Paschini. »Pomembno dejanje za Cerkev,« so poudarjali škofi regije pri predstavitvi zvezka, in obenem tudi »kulturno dejanje edinstvenega pomena za prebivalce Furlanije, ki so se vedno borili, da bi bila priznana njihova etnična,

zgodovinska in jezikovna identiteta«. Gre za izdajo, ki je kljub enemu ponatisu že razprodana in ki jo je Inštitut Pio Paschini ponovno dal v tisk s finančno podporo Avtonomne dežele Furlanija Julijska krajina.

Zaključki

Nedavna sprememba statuta, do katere je prišlo leta 2012, je specificirala prednostni cilj dejavnosti Instituta, kot se je izkazalo v preteklih letih. Institut je na temeljih dotedanjih dejavnosti nadaljeval s poudarkom na prepoznavanju znanstvene vrednosti arhivov in cerkvenih knjižnic skozi raziskave, izdajateljstvo dejavnost in širjenjem virov ter študij o zgodovini Cerkve v Furlaniji »vse od začetkov oglejske cerkve«. Nedvomno gre pri tem za zgodovino, ki je ni mogoče omejiti z nacionalnimi mejami in zaradi tega statut predvideva odpiranje za »sodelovanje s kulturnimi in znanstvenimi institucijami območja starega patriarhata in metropole v Ogleju« ter za »sodelovanje s kulturnimi, cerkvenimi in univerzitetnimi institucijami, ki se ukvarjajo« z zgodovino krščanstva in cerkva na območju Ogleja. »Prepričan sem«, je ob tej priložnosti napisal Rajko Bratož, »da viri za vzhodni del bodočega oglejskega patriarhata (večinoma območje današnje Slovenije) pomenijo obogatitev vedenja o začetkih krščanstva na območju/v okolju oglejske cerkve in istočasno odkrivajo številne skupne poteze v zgodovinskem razvoju in v nadaljnji kulturni tradiciji« (uvod k *Il cristianesimo aquileise prima di Constantino fra Aquileia e Poetovio*, Udine-Gorizia, IPP-ISSR, 1999, 1). Bratož je predstavljeno mnenje potrdil tudi v svojem zadnjem delu *Med Italijo in Ilirikom: slovenski prostor in njegovo sosedstvo v pozni antiki* (Ljubljana 2014). Posledično je Inštitut Pio Paschini ocenil kot zelo pomembno, da je italijanska javnost seznanjena s tem in drugimi deli, saj predstavlja poznavanje in izmenjevanje trenutnih in nadaljnjih raziskav med italijanskimi in slovenskimi kulturnimi institucijami s področja humanistike ključen prispevek k vzajemni obogatitvi delovanja na področju kulture in družboslovja.

ISSN 0350-5774

9 770350 577002

ZČ | Ljubljana | 73 | 2019 | št. 1-2 (159) | str. 1-264